

Csepeli György

Politikai pszichológia Magyarországon

A politikai cselekvés ideje a mindenkori jelen. A cselekvő szabadságát azonban a múltban gyökerező — s következményeit tekintve a jövőt idéző feltételek szabják meg. Különösen így van ez Közép-Kelet-Európában, ahol a politikai cselekvés nem lehet autonóm mivel céljai és eszközei *a társadalom nem politikai szféráiból származnak. Ezekben a társadalmakban a politikai arénán kívül nincs más tér, ahol a társadalmi viszonyok konzerválásában érdekeltek, valamint a jövőbe tekintő, a viszonyok megújításában érdekelt cselekvők megvívhatnák harcukat.*

A fejlett és a fejletlen világ köztes mezsgyéjén hanyódó közép-kelet-európai társadalmak *meghasonlottak*. A meghasonlás oka, hogy képtelenek teljesen lemaradni Nyugat-Európától és képtelenek teljesen felzárkózni hozzá. E meghasonlottság paradigmatis példája Magyarország.

Kudarckok és totalitás

A politikai pszichológiai szférában *lemaradásérzet*, kisebbségi komplexus figyelhető meg a „*haladást*” és a „*fejlődést*” hordozó nyugat-európai mintákkal szemben. Másfelől az *önelégtelenség*, a felsőbbrendűség-tudat is megfigyelhető. Bármelyik viszonyítási minta is vált uralkodóvá, egyik sem tette lehetővé a racionális politikai cselekvéshez szükséges pontos helyzet felmérését, reális célok elérhető eszközökkel való megvalósítását. A magyar politikai ítéletképzés mindig hajlamos volt arra, hogy hamis premisszákból induljon ki, s ezt a vonást nevezte Bibó „*hamis realizmusnak*”.

A hamis realizmusból adódóan sorra következtek a hibás politikai cselekvések és nyomukban a kudarcok, amelyek magyarázatára jellemző attribúciók születtek. A magyar társadalom politikai cselekvőiben így kialakulhatott az az érzés, hogy *a kudarcok okai mindig külső, a magyaroktól független erők hatásában keresendők*. Ezzel szemben a sikereket a cselekvők mindig maguknak tulajdonították.

A magyar politikai mentalitás alkotórésze *a történelmi egyedüllét* érzete, mely ha a hamis realizmus „balszerencse”-elemével társult, borúlátást, önmarcangoló leértékelést váltott ki, míg az „államalkotóképesség”-ből eredeztetett illuzórikus függetlenségtudattal párosulva felsőbbrendűség- és fölényérzetet eredményezett.

A huszadik századi magyar történelem eseményei inkább a negatív mentalitásmintáknak kedveztek. Az első világháborúból kikerülve *egyedül Magyarország kényszerült a térségben vesztésként meghatározni magát*, elveszítvén területének kétharmadát és a magyar etnikum egyharmadát. E hatalmas kudarc okozójaként az uralomra került jobboldali rendszer a magyar társadalom baloldali erőit állíthatta be, mivel a világháborús összeomlást követően ezek az erők kerültek átmenetileg hatalomra. Bukásuk végpontján szovjet típusú szocialista társadalmi

rendszer bevezetésével tettek reménytelen kísérletet hatalmuk konszolidálására.

A bukott kísérlet jellegadó képviselői zsidó származásúak voltak. Ezáltal az ellenforradalmi propaganda sikerrel kelthette azt a látszatot a magyar társadalom önmagukat egyszerre „kereszténynek” és „magyarnak” kategorizáló tagjaiban, hogy a demokrácia és a marxista szocializmus „idegen” a magyar nemzetkaraktertől.

A társadalomban terjedt az *antiszemitizmus*, melynek a polgári és értelmiségi körökben annyiban lehetett racionális oka, hogy sokan versenyként élték meg helyzetüket a zsidó értelmiségiekkel és vállalkozókkal szemben. Az antiszemita előítéletek azonban termékeny talajra találtak a parasztságban és a munkásságban is. Ennek magyarázata, hogy a nemzeti frusztráció és a társadalmi frusztráció egymás hatását fölerősítette. Mivel a nemzetközi szocialista alternatíva kompromittálódott, a frusztrált rétegek szemében csak egy nemzeti szocialista program tűnhetett vonzónak.

A „proletár” kategória által mozgósított sérelmeket felszívta a „magyar” kategória, míg a „burzsoá” kategória magába olvasztotta a „zsidó” kategóriát. Így jött létre a „szegény magyar”—„gazdag zsidó” kategória pár, mely egyszerre volt alkalmas az osztályhelyzeti feszültségek megfogalmazására és a nemzeti identitás által megteremtett *totális azonosulás kialakítására*.

Az előítéletek a politikai vezetést is megbénították, hiszen amikor a nemzeti szocialista alternatíva csődje a náci Németország Sztálingrád alatt elszenvedett veresége következtében nyilvánvalóvá kellett hogy váljon, a magyar kormány képtelen volt realista módon cselekedni. Az angolszász hatalmakkal ugyan tárgyalásba kezdett egy fegyverszünetről, ám képtelen volt belátni, hogy a fegyverszünet elképzelhetetlen anélkül, hogy az ne terjedjen ki a Szovjetunióra is. Mivel a magyar kormány belátta, hogy az antifasiszta egység erősebb, mint a társadalmi rendszerek közti különbség, végzetesen elkésett. A Szovjetunióhoz és az angolszászokhoz egyidejűleg fegyverszüneti kérelemmel forduló magyar kormányt megdöntötték a magyar nemzeti szocialisták, akik a németek oldalán 1945. május 9-ig folytatták a harcot.

A közép-kelet-európai térség országai közül *megint csupán Magyarországnak kellett szegyenkeznie*. Az ország népére rásütött „*utolsó csatlós*” bélyeg tovább táplálta a magyar borulást. Az országban, mint a térség többi országában, szovjet mintát követő társadalmi rendszer jött létre. Mindenütt azonos internacionalista szocialista ideológiai („proletár internacionalizmus”) és a közös ellenségkép vált uralkodóvá hivatalosan („antiimperializmus”).

Ötvenhat- immunreakció?

A politikai ideológia 180 fokos fordulatát Magyarországon megkönnyítette, hogy az odahagyott nemzeti szocialista ideológia és az elfogadni kényszerült nemzetközi szocialista ideológia sztálinista változata *társadalom-lélektanilag azonos struktúrára épült*. Mindkét ideológiának közös vonása volt az egyéni szabadságjogok tagadása, a tömeg és a vezér dichotómiája, a romantikus *küldetéstudat* és a szorongást kompenzáló agresszivitás. Történelmileg azonban a sztálinizmus javára kell írni, hogy ez az ideológia elvileg kizárta a rasszizmust. Ez magyarázza, hogy a sztálinizmus a nácik által üldözöttek körében valódi

felszabadító ideológiaként találhatott hitelre.

Az 1945 után létrejött helyzet a közép-kelet-európai térség valamennyi országában *immunreakciókat* termelt ki. A nemzeti előítéletek fölerősödtek, mert a létrejött egységből hiányoztak a kölcsönös függőség és kölcsönös haszon elemei. A szocialista iparosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása, a kulturális és ideológiai élet *uniformizálása* a mindennapi élet és a társadalmi szervezetek szintjén egyre több diszfunkciót váltott ki. Magyarországon a sztálinista társadalmi rendszer által kitermelt diszfunkciók okozta társadalmi frusztráció és a struktúraváltoztatásokkal szemben mutatott ellenállás *tragikus konfliktust eredményezett* 1956-ban.

A magyar történelem során nem először történt, hogy politikai illúziókkal eltelve a politikai cselekvők a valószínűtlent (a közép-kelet-európai státus quo megváltoztatását) ítélték valószínűnek, és a valószínűt (a szocializmus reformját) valószínűtlennek. Az illuzórikus politikai tudatállapot szimptomája volt a politikai jelképek iránti felfokozott érzékenység. A *politikai jelképek* köre egyébként jelentősen kibővült. *A türelmetlen sztálini rendszer ugyanis paranoid következetességgel harcolt minden ellen, amit tőle eltérőnek tekintett.*

Megváltozott a pénz neve, megváltoztatták az iskolai osztályzás rendjét, megváltoztatták az utcaneveket és a mozik, futbalcsapatok nevét. Számos emlékművet elbontottak, helyükre semmit vagy újakat emeltek, amelyek a szovjet hadsereg iránti hálára figyelmeztettek. Budapest egyik templomát elbontották, csak hogy helye legyen a gigantikus méretű Sztálin-szobornak. De mind közül talán a legfájóbb politikai-pszichológiai sérelem a *magyar címer* önkényes megváltoztatása, és egy semmitmondó, grafikailag igénytelen új címerrel történő helyettesítése volt. Eltűntek, illetve tilalmassá váltak az egyházi jelképek, a Dávid-csillag éppúgy, mint a kereszt vagy a kakas. Eltörölték az egyházi ünnepéket.

Az 1956-os őszi konfliktus napjai *e szimbólumok feltámadását* hozták. Október 23-án este már megjelentek a nemzeti zászlók, közepükből kivágván az ellenazonosulást kiváltó címer. Egyáltalán nem véletlen, *hogy már aznap éjszaka sor került a Sztálin-szobor ledöntésére, amely aktus maga is jelképpé vált.*

A szimbolikus térben könnyen és gyorsan kivívott győzelmek egekig táplálták a politikai illúziókat a tényleges cselekvési célok tekintetében. A közép-kelet-európai státus quo fenntartásában érdekelt erők szükségképpen hatalmasabbak voltak, mint az *illuzórikus győzelmektől* megittasodott tömegek, de a szocialista társadalomalakítás belső tartalékai is elég nagyok voltak ahhoz, hogy a sztálinizmussal radikálisan szakító új politikai vezetés hitelre találhasson a magyar társadalom széles rétegeiben.

Az 1956-os tragikus konfliktust követően 12 évvel a közép-kelet-európai térségben egyedül Magyarországon került sor a centralizált gazdasági mechanizmus reformjára, melynek következtében *mélyrehatóan átalakult* a regenerálódni egyébként már amúgy is képtelen eredeti sztálinista modell.

Párhuzamos értékrendek

Az új helyzetben — mely voltaképpen ma is tart — a politikai szféra kihúzódott az *életvilágból*. A politika távolinak és félelmetesnek tartott *attitűdtárggyá* vált. Már a 60-as évek vizsgálata is azt mutatták (s azóta is azt mutatják a vizsgálatok), hogy a magyar

társadalom tagjai a politikai jelentésű szavakat („kormány”, „párt”, „politikus”, „rendelet”) *önmaguktól távolítják és negatívan értékelik.* A politikai szocializációs kutatások azt mutatják, hogy a felnőttek sikeresen örökítik át ezt az attitűdöt a gyermekekre. *Az egyéni életvilág valamint a társadalmi rendszer értékei között párhuzamosság jön létre.* Az egyéni életvilág értékei a pragmatizmus, az etikai idealizmus, az individuális autonómia körül forognak, míg a társadalmi rendszer értékei a politikai lojalitást, a szocialista-kommunista jövőképből levezett eszményeket hangsúlyozzák.

A két értékrend ugyan ellentmond egymásnak, *de sehol sincs ütközés, mivel a társadalom tagjai politikai szocializációjuk során elsajátítják azt a tudást, mely segítségével meg tudják különböztetni a helyzeteket, hogy mikor melyik értékrend követelményei érvényesüljenek.*

A legújabb vizsgálatok szerint társadalmunkban viszonylagos többségben (40-45 százalék) vannak azok, akik legfeljebb elszenvedik, de tudatosan aligha élük meg, s még kevésbé formálják *a politikai folyamatokat.* E nagy tömb tagjait a politikai hangulatok és érzések hullámozása jellemzi. A népesség másik nagy csoportját (20-25 százalék) azok alkotják, akik a politikán *konceptcionális erkölcsi értékeket kérnek számon,* rájuk mindig számíthat a „rendpárti” politika, mely az igazságosságot, becsületességet, fegyelmezettséget hangsúlyozza.

A kisebbséget különböző politikai ideológiákra visszavezethető politikai attitűdök osztják meg, ki a „szocializmust”, ki a „szabadságot”, ki a „nemzetet” tartja elsősorban fontosnak. Teret hódít a politikai irracionálizmus, mely miszticizmusban, mitizált identitások keresésében, illuzionizmusban nyilvánul meg — nem tanulván a múlt szomorú tapasztalataiból.

Századunkban a magyar politikai eseménytörténet viharos változások egész sorát produkálta, elegendő, ha csak az ide-oda tologatott országhatárookra, az egymást váltó, ellenséges szövetségesekre, *a nyolc, egymástól szögesen ellentétes politikai értékeket valló politikai rendszerre* gondolunk, melyek mindegyikét ugyanazon társadalom szenvedte-élte végig. Ebben a nagy változatosságban a tekintélyelvűség, az előítéletesség, az irracionálizmus, az illuzionizmus és a politikával szembeni gyanakvás képezte szinte az egyetlen állandóságot.

Változás csak akkor remélhető, ha a politikai alrendszer elválik a társadalom gazdasági, kulturális és egyéb alrendszereitől, *a politikai tevékenység professzionalizálódik és demokratizálódik.* Ha az érdem- és tekintélyelvű szerkezeteket teljesítmény- és demokráciaelvű szerkezetek váltják föl. Így születhet meg az a *politikai pszichológia,* mely megvalósítható célok érdekében, elérhető eszközök birtokában engedi csak meg a *politikai cselekvést.*